

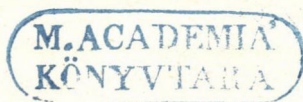
A

NYELVÚJÍTÁSRÓL.

SZARVAS GÁBOR

L. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1875.

A M. TUD. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALÁBAN.

(Az Akadémia bérházában.)

Budapest, 1875. Nyomatott az Athenaeum nyomdájában.

A NYELVÚJÍTÁSRÓL.

(Felolvastatott a M. T. Akadémia 1875. ápril 19-én tartott ülésében).

A küzdelem a nyelvújítás és nyelvjavítás között megkezdődött. A nyelv- és széptudományi osztály legutóbbi ülésén a neologia két legrégibb, legedzettebb harczosa, Fogarasi János és Toldy Ferencz erősen kitámadtak ama törekvés ellen, mely a nyelvújítás okozta vizzásságok kimutatását s lehető megjavítását tűzte ki magának czélul.

Már akkori felszólalásomban kiemeltém, hogy a mit mint természetszerű követelményt megvártunk volna: egy részről elveink helyességének okokkal való megczáfolását, más részről a nyelvújítás kifogásolt alkotásainak correctségét, egy szóval annak kimutatását, de szigorúan tudományos készlettel való kimutatását, hogy újítóink, midőn nyelvünket gazdagítani, csinosítani, művelni akarták, e nemes feladatot nyelvünk törvényeinek tiszteletben tartásával teljesítették — mind ennek bizonyítását mind a két értekezésben vártuk, de nem kaptuk meg.

A mit tehát az ellenfél a maga részéről elmulasztott, azt nekünk kell teljesítenünk. Kötelességünk ennél fogva az Akadémiának színe előtt, de a nagy közönségnek is kézzelfoghatólag bebizonyítani, először, hogy azok az elvek, a melyeket nyelvjavító munkálkodásunkban kalauzainknak hirdettünk, nem csupán innen-onnan, találomra kapott üres állítások, hanem hogy azok valóban a nyelvtudomány megállapításai; s a mi ebből önkényt következik, kötelességünk kimutatni másodszor, hogy a nyelvújítás a tudománynak eme megállapításairól vagy nem akart hallani, vagy pedig a legtöbb esetben még hírből sem ismerte; s a mi ezzel egy jelentésű, hogy alkotásaiban

nyelvünk törvényeit figyelembe nem véve, nagyobb részt a pusztá tetszésnek, egyedi önkénynek hódolt.

Azonban a multkori két felolvasást sem mellőzhetjük teljes hallgatással. Mielőtt tehát a fentebbi tételek igazságának részletes kimutatását megkezdjük, az egész értekezéshez bevezetéskép előbb ki kell derítenünk támadóink multkori állításainak tarthatatlanságát.

Az első értekezés, Fogarasi Jánosé, azon kezdte, hogy honalkotó őseink nyelvének »hatalmas fejlettségéről« elmélkedett, számukra az írnitudást vindikálta s aztán a mandsu-mongol nyelv segítségével a *Komárom, Egyiptom s paradicsom* szók alapján egy új képzőt vagy szót fődözött fel, ezt hogy *om*. Mindehhez igen sok szó fér; de megczáfolásuk ép úgy nem tartozik ide, mint őseink írnitudása vagy nem-tudása ahhoz, hogy a *vigarda* jó szó-e vagy sem.

Aztán következett két anekdota annak bebizonyítására, hogy a *raktár* és *szálloda* jó szók. »A szállodatulajdonosok, úgymond az értekező, panaszt emeltek, hogy az ő szállodájok nem fogadó (gasthaus); s ha nekik a »szállodá«-t meg nem hagyják, hát ők »hótel«-nek fogják írni.« Valóban, »satis bella materies ad jocandum!« t. i. ez az argumentum. Összeül a tisztességes pékczéh s fontosságának tudatában a következő edictumot bocsátja világgá: »Valamint a társadalmi életben az excellenciás úr nem örömet hallja, ha nagyságo lják, s a nagyságos úr, ha tekintetes úrnak mondják (Fog. 14. l.) valamint van különbség a »csárdás, csapláros, korcsmáros, vendéglős, fogadós és szállodász« között, isten és ember látja, hogy a nemes pékczéh tagjai közt is van, kell különbségnek lenni; elhatároztuk tehát, hogy a felsőbb arisztokratia s a főpapság pékjcinek neve jövőre lesz *sütör*, a pénz-arisztokratáké *sütér*, a szellemi arisztokracziáé *sütész*, a kereskedelmi osztályé *sütnők*, a mesterembereké *sütöncz*, s a parasztságé *sütő* vagy ha tetszik *pék*. Ha pedig ebbe az Akadémia belé nem egyezik, hát majd így, majd amúgy!« Nem tudom, a t. értekező fogná-e ezeket is biztosítani, hogy az Akadémia a kérdéses szók ellen nem nyilatkozik. Én azt hiszem, igen; mert a nyelvújítás elvei szerint eme szók egytől-egyig

helyesek, s képzésük csak nyelvünk gazdagságának, hajlékonyságának újabb tanúbizonyságai lennének.

A többi négy, szintén e fajta s hasonló értékű anekdotának, hiszszük, maga a t. értekező sem akarja azt a fontosságot tulajdonítani, hogy komolyan foglalkozzunk velük.

Mind a két értekezés hivatkozik a nyelvújítók érdemére s elmondja, hogy nekik köszönjük nyelvünk meggazdagodását, csinosodását; s példákkal illusztrálják, minő tetemes, feltűnő a különbség a régibb s a mai nyelv között. Erre nézve több megjegyzésünk van. Először, mi soha sem akartuk azon férfiak érdemét, a kik nyelvünk regenerációjában fáradoztak, elvitatni, igazságtalanok volnánk, ha ezt tennők; sőt inkább a legnagyobb köszönettel s elismeréssel tartozunk a magyar nyelv érdekében kifejtett buzgólkodásukért; de ez az érdemük, bocssáसानak meg, nem terjed ki arra a lázas s egy jobb ügyre méltó tevékenységre, mely törvényt és korlátot nem ismerve valódi dühvel állott neki a szógyártásnak, s kell vagy nem kell, fürta-faragta, ásta-veste, szabdalta, tákolta rakásra a szókat, s példájával tág kaput nyitott a féktelenség előtt, a melyet feltartani most már alig áll hatalmunkban, s a mely ellenségeinkkel kitaláltatta számunkra a »sprachbäcker« czímet, s egyszersmind ama kényszerű helyzetbe ejtett bennünket is, jóakaróinkat is, hogy jogosan fel sem szólalhatunk az ilyféle elnevezések ellen. — Második megjegyzésünk ama példák egybeállítására vonatkozik, a melyek azért voltak kikeresve, hogy tanúskodjanak egy részről az újított nyelv gazdagsága mellett, másodszor a régibb nyelv rovására nevetést ébresztenek a hallgatóságban. De ez szemmelláthatólag nem részrehajlatlan eljárás s azért nem is sokat bizonyít; aztán meg veszedelmes is, mert az ellenfél is feljogosítja hasonló eljárás követésére. Mi sokkal rikitőbb példákat tudnánk egybeállítani a régi nyelv velősségének kitüntetésével a neologia rovására, mint a multkori két felolvasás ennek ellenkezőjét tette. Ha tetszik, lássunk egyet! »Uraim! Hallottatok-e valaha nagyobb hazugságot ennél? Nosza ország hazugja, hídd segítségül Cerberus bátyádat, hadd simítsa valanivel ez ékte-len hazugságot! Nosza mutasd meg, a Scythiában maradt pogány magyarok mikor voltak egész nemzetül pópisták

és mikor hagyták el ismét a pápistákat? Látod-e gúzsra való, mire viszen a zabolátlan száj? Hiszen még az apostolok vallásán sem voltak soha minden nemzetek egészen! Hát mit czégérezteted vénségedre kábaságodat? Ilyen hazugságokkal kell-e raggatnod Babylonod omlását, s fővenyről már elromlott házad hitvány falát? Elmehetsz oktondisággoddal!« Így írtak két száz év előtt magyarul; ezen az ősdí, szegény, paraszti nyelven vitatták meg a vallás kérdéseit Pázmány és társai, ezen az új felekezet bajnokai; s mindenki tudta, értette, érezte, mit mondanak, mert anyjuk nyelvén szívtől szívhez szólottak hozzájuk. S ma, a kicsinosított, meggazdagodott, művelt új-magyar nyelven hogy írnak? Ime egy kis izelítő belőle. »A hegedményes verőczérlob gyógy módjáról áll, mit a májszemcsésedés módjáról mondottunk; a genyedő verőczérlob gyógy módja összeesik a heveny gyurmabeli májlobával.« Itt van egy másik: »A vakbélkőrlob alatt azon kötszövet lobját értjük, mely a felhágó remesét a csip-polyához köti.« No még egy harmadikat. »Az átszívárogtatott folyadék elpároltatik s a nyert kénsavas lavéleg izzatik. A felmaradt tömeg a lavanynak belőlei kiválaszthatása végett vízben felolvasztatik és eczetsavas súlyéleggel lecsapatik. A folyadéknak szárazígi elpárlása után nyert eczetsavas lavéleg az eczetsavnak tökéletes elüzéseig égettetik, mi által szénsavas lavéleg marad vissza. Ebből mészéleggeli főzés által készül az égető lavéleg, melyből berzgépnek szinitő ereje által állittathatik lavany elő.«*) Ez egybeállítás alapján mi is elmondhatnók, pedig aligha több joggal nem, mint az ellennézet a maga felkiáltását elmondta, hogy: Ime t. Akadémia, ez a nyelvújításnak kétségbevonhatatlan diadala, a mint a neologusok hirdetik, s a melynek számára az »Akadémia s a nemzet elismerését« követelik! Pedig ha megkérdéznők az ép, romlatlan nyelvérzékű ma-

---

*) A t. osztályelnök, Pulszky Ferencz, a felolvasás végével ez egybeállítás ellen azt a kifogást tette, hogy nem igazságos, a mennyiben itt a köz nyelvhez közel álló theologia nyelvének a műszavakkal megrakott chemia nyelve van ellenébe állítva. Ez igaz; de az ellenfél is a két szélsőségről választotta példáit; aztán meg a mi megromlott nyelvérzékünk egy mai theologia mű nyelvében, habár kimutathatólag koros is, nem sok felöltőt találna; s a magyar chemia nyelvében nem is annyira a tárgy idegenszerűsége az, a mi megütközést kelt, hanem a nyakatert szók és szerkezetek.

gyar embert, mondja meg, melyikhez szegődnék, ha kellene, a kettő közül, ehhez a kicsiszolt művelt magyar nyelvhez, vagy ahhoz a szegény paraszti régihez, lehetne-e haboznunk, hogy mi lesz a válasz reá?

Harmadik megjegyzésünk az »ősdi« és »népimádó« nevezeteket illeti, nem azért hogy tiltakozzunk ránk való alkalmazásuk ellen, sőt inkább szívesen vesszük, mi több, dicsőségünknek tartjuk e vétkünket; hanem szót emelünk azon értelmezés ellen, melyet különösen a második értekezés olvasat ki belőlük. Ez értelmezés szerint ugyanis mi határozott ellenségei vagyunk nyelvünk fejlesztésének, s azon állapotába akarjuk visszaerőltetni a nyelvet, a melyben az az újítás előtti korszakban volt; s legföljebb azt a gazdagodást engedjük meg, a melyet a népnyelv bányája szolgáltat neki. Ez határozottan nem áll. A ki nem álmos szemmel olvasta vagy nem fél füllel hallgatta többszörös idevágó nyilatkozatainkat, az tudhatja, hogy mi a társadalom mai fejlettségéhez képest szintén elégtelennek jelentettük ki mind a történeti, mind a népnyelvet; s kijelentettük azt is, hogy új fogalmak jelölésére bizony új szókra is van szükség. Mi csak a kontárkodó szófaragás ellen emeltük fel első rendben szavunkat, s eddigelé ama korcs szavak ellen indítottuk meg az írtó háborút, a melyek egyáltalában szükségtelenek, vagy pedig könnyen helyreüthetők. Ezt tudva, világossá lesz az is előttünk, hogy micsoda célból volt elmondva s mikép kell értenünk amaz, a mi eljárásunk által egyáltalában nem igazolt szólást, hogy mi az újításnak megszorítás nélkül ellenségei vagyunk s mind a mellett új szókkal élünk, sőt hogy előadásunknak szabatoságát is a neologia vívmányainak köszönhetjük. Hogy miért számítjuk be magunknak azt, hogy a régi s a népnyelvet tekintélynek ismerjük el, arról lesz alkalmunk utóbb szólani.

E helyütt meg kell még jegyeznem, hogy mindazon tétele a multkor hallott két felolvasásnak, a melyeket mai előadásom hallgatással mellőz, későbbi értekezéseimben, az elvek fejtegetésénél fogják részben magyarázatukat, részben czáfolatukat megtalálni.

Az »Új szókról« című értekezés, hogy visszatérjünk hozzá, egyszerre csak mintha derékon akarná fogni a kérdést,

azt kezdi kutatni, 1) »honnan vegyük az új fogalmakra szükséges új szokat; 2) mily törvények vezéreljenek bennünket ez eljárásban?« (Fog. 16. l.) Azért mondtam, mintha akarná, mert bizony csak úgy könnyedén siklik át rajta, s egy-egy odavetett állítással, felkiáltással vagy néha változatosság kedvéért egy kérdéssel nagy röviden, amúgy katonásan néhány szóval végez vele; a nagy sietségben pedig észre sem veszi, hogy ellenmondások maradozgatnak a háta megett.

Tehát először is »új szokat, úgymond, a tájnyelv szolgáltathat.« (Fog. 17. l.) Ez helyes; azaz helyes volna, ha mindjárt hevenyében le nem rontaná az az odacsatolt hánem, hogy »mondani sem kell, hogy a tájszók tetemes része alig használható; pl. ki írna ma komoly műben *ugorgyán*-t vagy *bábabukrá*-t szivárvány helyett, vagy *fölöstököm*-öt reggeli helyett?« S ezzel vége. Se több, se kevesebb. A tájnyelvnek pedig fel is út, alá is út. Hogy ki írna ma szivárvány helyett *bábabukrá*-t? Hát ha költő volnék, írnék magam is. És vannak költőink, még pedig java költők, a kik bábabukrábbakat is írtak, még pedig sok szerencsével s azért az újítók mégis hivatkoznak rájuk mint tekintélyekre. Ez egy. A másik pedig az, hogy itt szabály és példa háttal állnak egymáshoz. A szabály új fogalmakra szükséges szokról beszél, a példa meg synonym szókkal áll elé. Annak az elhívésére pedig harmadszor, hogy miért »mondani sem kell, hogy a tájszók tetemes része alig használható«, arra még egy *fölöstököm* maga nagyon sovány argumentum. Engemet legalább nem elégitett ki; s hiszem, másokat sem.

»A második forrás, a honnan új szokat merithetünk, folytatja tovább az értekezés, a régi nyelv; de itt is tömérdek van, a mi mai nyelvérzékünkkel össze nem fér.« (Fog. 18. l.) A mint látjuk tehát, ez is mehet, a merre a kerékvágás. Csak hogy itt már meghalljuk az okot is, hogy miért: »mai nyelvérzékünkkel össze nem fér.« A nyelvérzék! A neologióának erről a »legyen!« szaváról, a melynek hangoztára ép úgy támadnak elé a semmiből a *pamlag*-ok, *zöm*-ök, *jaczany*-ok, *tömkeleg*-ek, *mireny*-ek, mint teremteskor az úréra a napok, holdak és csillagok, mindjárt lesz alkalmunk bővebben szólni. Most lássuk még ama két igazi forrást, a mely-

nek soha ki nem apadó kútfeje örök időkre elgyözi a már is leggazdagabb magyar nyelvet új szókkal.

»A harmadik forrás, szól tovább a neologia, a szóelemzés, etymologia. Ez úton számos gyököt és törzset, melyek előbb önállóan nem divatoztak, egyszerűen vagy csekély módosítással életbe léptettünk.« Végre

»A negyedik és leggazdagabb forrás az analogia.« (Fog. 18. l.)

És ezzel eljutottunk ama talizmánhoz, ama háromegységhez — mert az újítás tanítása szerint nyelvérzék, etymologia s analogia személyben ugyan hármak, de lényegükben egyek — mondom, ez a háromegység az a csudasip, a melynek szózatára a semmiből élet fakad, csonka tagok kinőnek, a főlősek lehullanak, a sima darabossá lesz, a darabos kisimúl, s mely még a *társalgdá*-ba is oly mennyei harmóniát fűtül bele, hogy hozzá képest még az első »szeretlek« hallása is valóságos mennydörgés.

De nézzünk kissé közelebbről szemébe ezeknek a forrásoknak.

Először is, minő tényre alapítja a nyelvújítás azon alaptételét, hogy új szóknak forrása az etymologia is lehet? Melyik komoly, hiteles nyelvtudományi munkának adatával tudná támogatni ez állítását? Nagyon kíváncsiak volnánk azt a művet ismerni. Nevezzen meg nekünk csak egyetlen-egy nyelvet s abból a nyelvből, sokat mondunk, a legtöbbet: csak egy példát, hogy az etymológiának fejtegetései alapján jött volna valamely addiglan nem használt új szóalak valaha forgalomba. De előre kimondjuk, hogy a mi újítóink nyelvéből vett példákat nem fogadhatunk el bizonyítékoknak, mert ezek világos erőszakolások; s éppen a nyelven való erőszakoskodás az, a mi ellen első sorban emeltük fel szavunkat, a mi ellen küzdünk most, és küzdeni fogunk a jövőben is, minden erőnkkel.

De föltéve — a mit azonban előre is egész bátorsággal kimondhatunk, hogy nem teszik meg — ha sikerülne kimutatniok ama tétel helyességét, hogy az etymologia is lehet új szók forrása, akkor ama másik kérdéssel állunk szemközt, melyik az az etymologia? A felelet rá: a magyar nyelvújításé semmi esetre sem; mert a neologia ide vágó productumainak

legnagyobb része inkább elmefuttatásnak, mint komoly, tudományos kutatás eredményeinek tekintendők.

Lássuk egypár kézzelfogható bizonyítékát.

Egy országon ismert férfiú, ha kellene, nevét is adhatom, nyelvészkedésre kerülván a beszéd, eléadta, hogy öreg, nyugalmas napjaiban atyja is szerette a nyelv titkait bolygatni, fürkészni. Megjegyzendő, hogy az öreg úr azelőtt gazdatiszt volt. Egyszer eszébe jutott az *isten* szó. Vajon mi lehet ennek az eredete, honnan és miből támadt? A gondolat pillanatnyi nyugtot sem engedett neki; elhatározta hogy megfejti. Két óráig járt fel-alá gondolatokba mélyedve, s végre kitalálta. Mit gondol, mondá aztán az elbeszélő hozzám fordulva, mi az *isten* szónak a megfeleése? — Megvallom, nem tudom. — *Őstő*, mondá aztán emelt nyomatékos hangon. Az öregem fejtette meg. Elmondtam Czuczornak, s föl is vették a Nagy Szótárba. Hogy mennyi az igaz benne, nem tudom; fides penes auctorem; hanem hogy az *isten* a Nagy Szótárban csakugyan *östő*-nek van magyarázva, arról mindenki saját szemével meggyőződhetik.

Ha megengedhető volna is, hogy az etymologia kutatásainak eredményei, a gyökérszók, új fogalmak jelölésére föleveníthetők legyenek, még akkor is küzdenünk kellene a neologia »gyökelvonásának« theoriája ellen, mert az a legtöbb esetben nem egyéb mint színes szappanbuborék, mely a legkisebb fuvalomra szétpattan. E theoria szerint pl. »az elvont *kor* gyök jelent *k e r e k* alakot, vagy *k e r e k* mozgást, ebben ismét a *k* a görbeség, az *r* pedig a terjedés jegye; a *kor* oly testek vagy mozgások elnevezésére alkalmaztatott, melyek görbedést, kereket jelentenek.« A *kor* gyökérszónak eme »görbedés, kerektség« jelentése pedig eme szókból van elvonva: *kor-bács*, *kor-cz*, *kor-ong*, *kor-sú*, *kor-lát*, *kor-mány*, *kor-ona*, *kór-ság*. A ki csak kissé utána néz a dolognak, meggyőződhetik, hogy az idézett szóknak majdnem mindegyike nem is magyar szó, hanem idegen. Az az elmélet azonban, a mely valamely nyelv gyökérszavait jelentésükkel együtt tőle teljesen idegen nyelvek adataiból fejthetné meg, eddigelé a nyelvtudományban ismeretlen elmélet. De ha e lehetetlenség lehetőség volna is, még mindig kemény dió maradna a

feltörésre, hogy mikép kerülnek a *korbács*, *korlát*, *kormány* s különösen a *kórság* a *kerek* egy-kalap alá? De meg az sem valami könnyen megfejthető mysterium, hogy pl. miféle csuda aztán a *korona*-ban az *ona* s a *korbács*-ban a *bács*? Azt kérdezem tehát, nem erős merészség kell-e hozzá, azt követelni, hogy az ilyen etymológiára fektetett »gyökelfonást«, a melynek ezer meg ezer példáit tudnók s majd fogjuk is felsorolni, ne csak hogy helyesnek tartsuk, hanem még hogy a nemzetre, a melynek mi is fiai vagyunk, a nyelvre, a mely a miénk is, ráerőszakolását is békés szemmel nézzük, néma hangon tűrjük? Utóbb hallunk ugyan egy nyilatkozatot az újitók részéről, a mely a »gyökfejtést« némileg megszorítja, midőn így szól: »De ezen módot minden gyökre alkalmazni kinek jutna eszébe?« (Fog. 18. l.) Ez azonban annyi mint semmi; mert határozatlanul hagyják azon eseteket, a melyekben szabad vagy nem szabad a »gyökelfonásnak« valakinek eszébe jutnia. De bocsánat, mégis mondanak valamit, azt, hogy azt a helyes nyelvérvék határozza meg. Fölteszszük, hogy azok, a kik ezt az elvet felállították, a maguk számára csak vindikálni fogják ezt a »helyes nyelvérvéket«, mert különben az elv alapján nem volna szabad a »gyökfejtéshez« nyúlniok. Köztük lesznek tehát első rendben a t. értekezők is. A számtalan adat közül ismét csak egyet idézek. Nézzük például ezt a szót *zömök*. Az orthologia, noha szintén van annyi joga, hogy megkövetelje a maga részére, hogy neki is van helyes nyelvérvéke, mindannak ellenére képtelennek érezi magát arra, hogy a *zömök* szót magából a magyarból megfejtse. A neológiánál már egészen másképp áll a dolog; az ő nyelvérvéke úgy látszik sokkal erősebb s így helyesebb is; mert ő már világosan kiérezte, hogy »a *zömök* nem gyök, hanem gyökből: *zöm* és képzőből: *ök* álló származék (l. Toldy F. ért. 17. l.) Ugyanezt mondja a Nagy Szótár is: »*zöm*, elvont vagy pusztá gyök, melyből közvetlenül *zömök* származik.« És ha végire járunk a dolognak, a következő tényt látjuk szemünk előtt, a melyet semmi, még oly helyes nyelvérvékkal s még oly alapos mandsu-mongol ismerettel sem vitathat el soha senki. Mindnyájan tudjuk, hogy »*zömök* ember« annyi mint »testes, vaskos, kurta ember.« E szó, a

mennyire a rendelkezésünkre álló adatok tanúskodnak, magas hangú alakjában legföljebb a mult században léphetett föl; mert se Molnár, se Páriz Pápai még nem ismerik (Kresznericsnél hibás a P. Pápaira való utasítás.) Eredetibb alakja *zomok* v. *zomak* volt; Páriz Pápainál: *densus, crassus, solidus* *z o m o k* kígyó: *coluber*, Molnár A.-nél csak a latin rovásban a *coluber* szónál van meg: *z o m o c* kígyó. Hogy a *zömök* a *zomoknak* magas hangú változata, tanúskodik róla Kresznerics, Baróti »Kisedel szótára« s még világosabban a Tájyszótár, a melyben ez áll: »*z o m o k*: *z ö m ö k*. Székely szó.« De ha a régiségben még tovább megyünk vissza, azt látjuk, hogy ez a *zomok* ott már, vagy inkább ott még korántsem annyi mint »vaskos, köpczös, zömök«, hanem annyi mint kígyó; pl. »Mikeppen ha ember elfutand orozlannac orcaiatol es eleibe kellen öneki medve es bememien a hazba es megta-mazkoggec ő kezeuel a falhoz es megmaria ötet *z o m a k*«: *mordeat eum c o l u b e r*. (Bécs. cod. 223. l.) »Bornac itala be megön hizölköduen de az utolso napon megmar mikeppen az *z o m a k*« (Nád. cod. 128. l.) Az első, Amosból idézett hely a későbbi fordítóknál így hangzik: »Mint ha valaki egy hazba menne es a k é g y o meg marnaia« (Heltai). Károlinál, Káldinál, Csipkésnél és így tovább már mindenütt kígyó áll a Bécsi cod. *zomak*-ja helyén. E szerint a *zomok*, *zömök* eredetibb jelentése kígyó, még pedig a latin szöveg útmutatása szerint *coluber*: kurta kígyó. Úgy hiszszük, ez a tény jókora csorbát üt »a *zöm* gyök s az *ök* képző« elméletén, s még nagyobbát a »helyes nyelvérzéken.« De még nem vagyunk készen vele; az érdekes csak most jön. Bernolák *Lexicon Slovenicum*ában a többi közt ott találjuk ezt is hogy: »*zmiga*: *coluber*«; a déli szlávban pedig, a horvátban és szerbhen: *smuk*: *serpentis* genus; ehhez magyarázatul pedig az ó-szlávban (l. Mikl. *Lex. Palaeosl.*) »*smükati se*: *repere* (csúszni, mászni)«; az újabb szlávban is a *smuk*-tő »csúszó, mászó, sikamló« jelentésekben szerepel. E tényekből tehát világos, hogy a *zomok* eredetibb »*coluber*: kurta kígyó« jelentésével együtt szláv kölcsönvétel. Az alaki változás épen azon tünetek szerint ment végbe mint ezeknél: *schnur* zsinór, *slemen* szelemen, *slonku* szalonka,

smet, szemét. Idegenszerűsége mellett tanúskodik ama körülmény is, hogy a *zomok* (coluber) szót, a melyet bizonyára szláv-vidékmelléki magyar fordítók hoztak először forgalomba, a későbbi írók nem tartván magán állva minden vidékre nézve eléggé érthetőnek, a hozzá függesztett »kigyó« által magyarázták meg; az átmenetet tehát a »zomok kigyó« képezi (v. ö. aspis: aspis-kigyó), a melynek neve a tiszta magyar vidékeken, mint napjainkban is, »kurta kigyó« volt; e két elnevezés közösen váltakozó használata fejtette ki aztán a »kurta« jelző mediumán át a *zomok-zömök*-nek »apró, vastag, köpcös, vaskos« jelentését. Ezek után azt kérdezzük a t. értekezőktől, ugyan kiérezik-e még most is oly erősen az elvont *zöm* gyöknek azt a jelentését a *zömök*-ből, a melyet pl. e kifejezésben tulajdonítottak neki: a hadsereg *zöme*? Ha igen, akkor valóban csudálatos nyelvérzéküknek kell lenni! Az ilyen *zömök züm*, gyökelvonsáféle adatoknak a maga idejében majd szintén jó számával fogunk szolgálni. A felhozott példa különben azért is tanulságos, mert már némileg sejtethető belőle — ezt csak úgy mellékesen azok számára jegyzem meg, a kik ha nem is mulattak, de legalább csudálkoztak »ősdiságunkon és népimádásunkon« — hogy miért becsüljük, miért fektetünk mi oly nagy súlyt mind a régi, mind a népnyelvre.

Most már áttérhetünk a negyedik, a fő forrásra, az analogiára. Természetesen itt is, mint előbb, főleg a nyelvújítás analogiájáról fogunk szólni. Az analogia, kétségtelen, abban igaza van a t. értekezőnek, valóban fő forrása a szóképzésnek, és sok esetben egymaga is képes, ha csak kissé figyelünk útmutatására, megtartani bennünket a helyes ösvényen; de nem minden esetben. Nagyon sokszor a legéberebb körütekintésre, a legfeszültebb kémkedésre van szükségünk, hogy vak útra ne térítsen; mert fölötte kápráztató, és csalogató mint a lidércz; a mint ezt t. tagtársunk, Fogarasi János, értekezésének ama helyével igen szépen bebizonyította, a hol a példacsínálás mesterségéről beszélt. Igaz ugyan, hogy a fát a nyelvjavítók konyhájára az újítás alatt vágta, de azért mégis szépen bebizonyította. Veszedelemes különösen nálunk, a hol tudvalevőleg nem csak hogy az analog

jelenségek szigorú lelkiismeretességgel még igen nagy részben összeállítva nincsenek, hanem még az erre szükséges adatok összegyűjtése sincs bevégezve. Már pedig ezek nélkül igen sok botlásnak tesszük ki magunkat, a mint erről ismét a nyelvújítás számtalan alkotása tanúskodik. Annyi a példák osztálya rá, hogy hamarjában azt sem tudjuk, melyikkel kezdjük. Vegyük, a melyik először elénk tolakodik. Tehát látták pl. nyelvújítóink, hogy van *asztalnok*, *pohárnok*, *udvarnok*, *tárnok* s talán *álnok*, *Fegyvernek*, *komornok*, s mindjárt kész volt náluk egy valóban magyar nyelvi *nok nők* képző megállapítása; s a további kutatással nem törődve, legott nagyot pördítettek a nyelvújítás korongján s az egymada számra alakította az izmosodásnak induló neologia államának számára a *tábornokok*at, *parancsnokok*at, *titoknok*okat, *üggnököket* s minden néven nevezendő *hivatalnok*okat. Ha már azt nem akarták észrevenni, hogy a szlávban is van *stolnik*, *dvornik*, és más egyéb igen nagy számú *nik*, azt már mégis csak megfigyelhették volna, hogy ez a nagyra termett *nok nők* a rendelkezésre álló analog példák szerint csak is denominatív képző, hogy tehát igéből nem lett volna vele alkotható sem *ülnök*, sem *irnök*, sem *vésnök*, sem a többi e fajta mestere emberek. Látták, hogy van *aggyar*, *vihar*, *juhar*, *udvar*, *czudar*, *badar*; s ki lett volna az a nyakas vakmerő, a ki még ily világos példákból sem akarta volna kiolvasni s elmerete volna tagadni egy még a szittyá földön fakadt *ar* képzőnek a megvoltát? S a művelt magyarság nagy lelki örömeire megszülettek a *rovar*, *vigar*, *lovar* és diszes rokonaik. Látták továbbá, hogy van *virgoncz*, *fürgencz*, *suhancz*, *gubancz*, *ribancz*, s megtermettek a *lovancz*, *ifjoncz*, *különcz*, *tanoncz*, *toloncz*, *hágoncz*. Szóval, nem volt három négy egyforma végzetű szó, a melyből a neologia az ő »helyes nyelvérzéke« inspiratiójára a legtermészetesebben le ne származtatott volna. föl ne fődözött volna egy új képzőt. De itt sem járt mindeütt a következetesség csapásán. A *da de* képzőnek például a Nagy Szótá szerint a helyneveken kívül alig van másokban nyoma mint ezekben: *csárda*, *kaloda*. És a nyelvújításnak mégis egyik legtermékenyebb képzője lett belőle. A *li* képző ellenben egy egész sereg szóban él, mint *mánd-li*, *lajb-*

li, rék-li, strimf-li, kápsz-li, sif-li stb. stb., és a hálátlan analogia mégis megfélekedezett róla! Megjegyzendő, hogy a *csárda* és *kaloda* egy szálnyival sem magyarabb szók, mint a *kifli* vagy *snékli*.

Igaza, nagy igaza van tehát az értekezésnek, midőn az újítás analogiáját a szóképzés leggazdagabb forrásának mondja. Van is, hála a gondviselő neologia jóvoltának, annyi képzőnk, mint, találomra szólva, Európa többi nemzetének együttvéve; a mint ezt nem szűnnek meg tudományos és nem tudományos grammatikák országnak-világnak harsoztatni.

Ide tartozik, az analogia körébe, az értekezésnek ama helye is, mely a példacsinálás mesterségéről szól, s melyről azt mondtuk, hogy a mi állításunk igazságát bizonyítja be. A bizonyítás a következő alaptételen nyugszik: nem minden képzővel alkothatni minden tőből új szót. Ez más szavakkal ekkép hangzik az értekezésben: »*fejel, fejes, fejez, fejedelem* képzők segítségével alkotott szók; e képzők egyike vagy másika egyik vagy másik szóhoz még járulhatnak, de nem valamennyihez.« Hogy e tétel a neologia ellen s az orthologia mellett bizonyít, annak elég lesz ismét csak egy példáját felhozni. Mi azt mondtuk: Igaz, egy még érezhető *ály ély* képző megváltáról tanúskodnak a teljesen átlátszó *oszt-ály, asz-ály, vesz-ély, szab-ály, szeg-ély, akad-ály*; de azért a *szív-ély*, vagy helyesebben épen azért, mivel az idézett analog példák nagyon is átlátszók, a *szívély* rossz szó; rossz, mert rossz analogia után készült. A nyelvünkben világosan kimutatható összes példák ugyanis azt a tanúságot vallják, hogy a szóban levő *ály* képző csak is igetöből alkothat főneveket; a *szív* (herz) pedig nem ige (l. Nyr. IV. 51. l.) Aztán odacsatoltuk a képzők alkalmazásáról szóló, positive kifejezett emez elvet: a legtöbb képző csak is bizonyos, szigorúan megszabott körben gyakorolja jelentésmódosító erejét (u. o.) E kérdésben tehát az értekezéssel teljesen egy nézetten vagyunk. Lássuk mikép követte ezt az elvet a neologia. A hiteles analogiák tanúsága szerint az *ász ész* csak tárgynevekből alkothat főneveket, s functiója is világosan meghatározott, t. i. valami tárggyal való bánást, foglalkozást jelöl; pl. *juh-ász* annyi

mint juhokkal bánó, foglalkozó. S e kétségtelenül benne rejlő kellékek ellenére is a neologia »helyes nyelvrézéke« mégis megalkotta a *gazdász* (= gazdákkal bánó), *bölcsész* (= bölcsessel bánó) szókat s meg az igéből képzett *fest-ész*, *költ-ész*, *épít-ész* főneveket. S a Nagy Szótár, Fogarasi János főntebb kifejtett correct nézete ellenére, szintén helyesli az újtóknak *bölcsész*, *festész*, *építész*-féle alkotásait. (N. Sz. I. 357. l.)

Mint hogy tehát a képzők története azt tanítja, hogy bizonyos képzők csak bizonyos osztályú tőkhöz járulhatnak s csak bizonyos meghatározott körü működésre, csak bizonyos jelentésmódosítás végrehajtására alkalmazhatók, következik, hogyha netán itt-ott oly jelenségek tűnnének föl, a melyek a főntebbi positiv tényeken nyugvó tétellel ellenmondásban állnának, e jelenségeket nem szabad az előbbiekkal egybevetnünk, hanem külön kell választanunk, s a tünemény okának kifürkészése után látnunk; s ha elegendő tudományos készlettel rendelkezünk, előbb-utóbb rá is kell akadnunk valamely törvény nyomára, a mely e felöltő jelenségeket megalkottatta. Ha pedig nyomozásunk daczára sem fedezhetnők fel a tünemény okát, az nem azt bizonyítaná, hogy csakugyan megvan az ellenkezés, hanem hogy vagy bennünk, vagy eszközeink elégtelenségében keresendő a hiba. Lássuk példában. Mindegyikünk tudja, hogy a *hat* ige, vagy mondjuk a *hat het* potentialis képző, csak is cselekvés-szókhoz, de ezeknek bármelyikéhez járulhat, pl. *lát-hat*, *kér-het* stb. stb. De ime mit tapasztalunk? Van két főnevünk, a melyekről eddigelé ki nem mutatható, hogy ez alakban igék is egyszerűsmind, s mindamellett a szóban forgó *hat het* képzővel jelennek meg. E két képzett szónak egyike általánosan ismeretes, a másika csak egy tájbeszéd sajátja; ezek a *vég-het-etlen* és *szám-hat-atlan* (az utóbbira nézve l. Nyr. IV. 175. l.) Azt kérdezem, lehetséges-e, szabad-e most már, minden további kutatás nélkül, e két példára építve akár azt kimondanunk, hogy *vég* és *szám* főnevek és igék is egy alakban, s hogy mindjárt kezdetjük is a nyelvújítás egyik elve szerint mint rövidebbeket a *végez* és *számol* helyett használni; akár azt, hogy a *hat het* képző főnevekhez is ragadhat, hogy tehát mondható: *borhatatlan*, *vizhetetlen*? Úgy vagyok meggyő-

zódve, hogy mindakét t. értekező is azt fogja erre mondani, hogy nem.

Most tehát térjünk vissza a példacsínálás mesterségére, s nézzük, ránk hull-e a súlyok, vagy az ellenfélre. Mi azt mondtuk: a magyar nyelvbeli analog példák kétségtelen tanúbizonyságát szolgáltatják ama ténynek, hogy nyelvünk valamely tárgynak miczélravalóságát s aktivitásának mibennyilatkoztát a nomen agentis-szel fejezi ki, vagyis hogy e célra az úgy nevezett igeneves szerkezetet használja; hogy tehát általában így kapcsol: mosó kád, vető mag; s nincs eset, hogy e szerkezetet ne használhatná. Igaz ugyan, hogy ez ellenében találunk egy-két ilyenmű példát is: *fogház, lakhely* stb.; de minthogy ezeknek helyességét, ha a *fog* és *lak* jelzőket igetőknek tekintjük, megtagadja ama másik általános használat, nem lehet minden megelőző kutatás nélkül ellenmondásnak kijelentenünk; azért vizsgáljuk meg őket közelebbről. S a vizsgálat eredménye az lett, hogy a felhozható példák közül a legtöbb tiszta főnévi compositionnak derült ki. E tényből tehát igen erős valószínűséggel azt következtettük, hogy a többi, eddigelé ténybeli adatokkal meg nem mutatható összetétel is hasonló tüneményen alapszik. De föltéve azt az esetet, hogy egyet sem tudtunk volna közölök megfejtetni, hogy még sejtelmünk se lett volna akár a főnévi, akár a véghangja-veszett igeneves szerkezetről, az az egy-két *vég-hetetlen, számhatatlan* ellenmondó jelenség éppen nem jogosíthatott volna fel arra, hogy rakás számra faragjuk a *szem-hetetlen, célhatatlan*-féle, megmagyarázhatatlan tüneményen nyugró utánzásokat.

A mint látjuk tehát, a példacsínálás mesterségét nem volt valami nagy szerencse megtámadni. De aztán meg ez nem is argumentum; s csak azért volt főlemlítve, hogy a »qui tacet«-féle mondás alkalmazását kivegye kezünkől. Van ott sok nyomós tétel, s még nyomósabb adat; azoknak a megczáfolasát vártuk mi; de ezekről mind a két értekezés nagy mélyen hallgatott. Azt kellett volna pl. kimutatni, hogy nincs *lak, gyak* stb. főnév; hogy az igenév véghangzójának kopása fictio; vagy legalább, ha már ezt nem tették, azon eseteket kellett volna meghatározniok, hogy mikor lehetséges

az igetős összetétel, mikor nem; mert hogy sok esetben nem lehetséges, azt az első értekezés maga is elismeri. Ezek helyett azonban azt látjuk fejtegetve, hogy pl. *kér*-ből van *kér-d*, de *ír*-ből nincs *ír-d*; aztán hogy *vár*, *nyom* stb. főnevek is igék is. Azt mi egyiket sem tagadtuk; de még ha tagadtuk volna is, még akkor sem bizonyítanának semmit a *raktár* helyessége mellett; mert 1) *rak*-ból van *rak-od* ige, 2) mert *rak* igét ugyan ismerünk, de egy *rak* főnévről eddiglen még nem hallottunk. Mi ellenben még egy újabb erősséggel meg tudjuk bizonyítani, hogy a már forgalomban levő új igetős összetételek fonákságok. Ama kapcsolatok között, a melyekben az igetős összetételnek, úgy hiszem, mindnyájunk köz megegyezése szerint, egyáltalában nem lehet helye, ezeket is felsoroltuk: futó bolond, verőfény; szelelő lik, szapuló kád; irtó háború; metsző kés, főző kanál. Hogy valamely igető alkalmas-e egymagában valamely tárgy jelzői meghatározására vagy nem, annak az egészséges emberi észjárás szerint csak három okát találhatni; ez okokat vagy érteni vagy alaki vagy hangtani momentumokban kell keresnünk. Ha az ige jelentését tekintjük: *fut* és *jár* rokon fogalmak, mindakettő mozgást fejez ki; ha a szó alakját, egy vagy kéttagúságát: *írt* és *hord* egy tagúak, *szapul* és *csavar* két tagúak; ha a tö véghaugját: *metsz* és *tetsz*-, *főz* és *néz* teljesen egyezők. Ha tehát nem jó *futbolond*, miért jó *jármű*; ha jó az *útér*, miért rossz *verfény*; ha nem jó az *írt-háború*, miért jó a *horderő*; s ha jó a *csavargözös*, miért rossz a *szapulkádd*; s végre ha rossz a *metszkés* és *főzkanál*, mi oknál fogva jók a *tetszhalott* és *nézpont*?

Ilyen, t. Akadémia, a nyelvújítás analógiája!

Ezzel áttérhetünk a háromegység harmadikára, a helyes nyelvérzékre.

Mit tesz az neologus nyelven: helyes nyelvérzék? Sokat, végső esetben mindent. A hol pattan a húr, szakad a kötél, törik a láncz, a hol nincs menekvés se jobbra se balra, se előre se hátra, ott mentő angyalként megjelenik a neologusnak a helyes nyelvérzék, s kisegíti őt a hinárból. A mit századokon, ezredekén át számtalan kéz hangya szorgalommal kutatott, fürkészett, a mit fáradhatatlan buzgalommal

feldolgozott, azt a neologus nyelvérzéke mind, mind ismeri; sőt még annál is többet tud; azt is tudja, a mit az összes nyelvtudomány nem tud; vagy ha tud, hát akkor ő jobban tudja. *Exempla docent.* Melyik gyarló emberi teremtés sejtene például, hogy micsoda fogalom rejlik ebben a hangban hogy *l*? A neologus nyelvérzéke ezt nem sejtí, hanem a kétszer-kettő bizonyosságával tudja. Ime! »A *l* hangban majd könnyű, gyöngéd és többnyire zajtalan, majd valamivel sebesebb mozgás értelme rejlik.« (N. Sz. III. 1244. l.). Ezt kiérezni!? Nem bámulni való nyelvérzék az? És ha mélyebben kutadjuk e theoriát, csak akkor hűledünk el igazán. Itt van pl. ez a szó *lop*; a melyben az *o* segédhang, a *p* pedig képző; ezt t. i. a neologia nyelvérzéke, hogy úgy mondjam, mind föllel foghatólag érzi. És mit susog, mit beszél ez a *lop*? A legfényesebben, egész a megdöbbenésig híven igazolja e rejtelmes theoriát. *Lop*: először könnyű, gyöngéd és többnyire zajtalan mozgás; később aztán valamivel sebesebb.

Íme egy példa az ezer közül, hogy a neologia mindent tud. Most lássunk egy mást arra ismét a sok közül, hogy a nyelvtudománynál is többet tud. Nézzük ezt a közönséges magyar szót *bolha* s mindjárt mellé e másikat az ó szlávból *blŭha*; alakjuk is, jelentésük is teljesen egyezik (a magy. *bolha* hangváltozása úgy áll a szl. *blŭha*-hoz, mint a *pŭlyva* a szintén szláv *plŭva*-hoz). Az egyik tehát szemlátomást kölcsönzött. Hogy melyik? Arra feleletet adnak a ném. *floh*, s a lat. *pulec*- ebből: *pluec*-. De a szláv, német és latin nyelvek köztudomásilag rokon nyelvek; hogy pedig a két utóbbi, de különösen hogy a latin a magyarból nem vehette kölcsön, az kézzelfogható; kétségtelen tehát, hogy a magyar kölcsönzött, még pedig a szlávtól. Minden indogermán szóegyeztettséggyűjteményben bentáll mint egyek a l. *pulex*, szl. *blŭha* s a ném. *floh*; Miklosich pedig »Die slav. elemente im Magyarischen« című művében fel is sorolja a szláv kölcsönvételek közt. Hanem azért a neologia szerint ez mind csak mese; ő jobban tudja, hogy a *bolha* magyar szó. Mi azt mondtuk, hogy »holt képzőket új szók képzésére alkalmazni nem lehet.« Erre Toldy Ferencz értekezése 16. lapján ezt jegyzi meg: »Holt képző alig van egy pár (t. i. nyelvünkben); ilyek volnának a

ha he ezekben: *ir-ha, bol-ha, lom-ha, csür-he, gör-he.* Ezek közt pedig az *ir-ha* is ép oly kölcsönvétel, mint a *bol-ha*; s s ilyenek a szintén argumentum gyanánt utóbb felsorolt *gér-la, ponyva, pagony, bárány* stb. Ez és ezekhez hasonló példákbl és egyéb állításokból megtanuljuk azt is, hogy a neologia nem törődik a nyelvtudomány haladásával; mert ha törődnék, ha másról nem, legalább Miklosichnak nyelvünkre vonatkozó dolgozatairól tudomást kellett volna vennie; s ha nézetével és netán a valósággal meg nem férnének, megczáfolnia, ha pedig igazaknak bizonyulnának elismernie. E dolgozatokról nem tudni, vagy tudni és meg nem czáfolni annál kevésbbé menthető, mert kettejük a Nyelvt. Közl. II. és VI. kötetében ismertetve s a bennünket érdeklő szók kritikai észrevételek kíséretében közölve is voltak.

Fürkészszük immár, ki van birtokában ennek a helyes nyelvérzéknek, a mely a szóképzéshez mind a két értekezés szerint olyannyira fontos, sőt szükséges?

E kérdésre nagyon egyszerű a felelet. Helyes nyelvérzéke természetesen nincs senkinek, csak a neologianak. Ha mi a nép, a milliónyi fej nyelvérzékére hivatkozunk, a mely valóságos rabszolgája a nyelvérzéknek, melynek bilincsei oly szorosan tartják őt fogva, hogy alig mozdúlhat bele: e hivatkozás előtt a nyelvújítás bedugja mind a két fülét; hanem ha kimutatjuk egyik vagy másik alkotásuk helytelenségét, akkor mindjárt eléállnak a nyelvérzékkel, természetes hogy a magukéval, s megkövetelik számára a csallhatatlanságot. Az is természetes azután, hogy különösen azoknak nincs helyes nyelvérzékük, a kik tiltakoztak és tiltakoznak a nyelvújításnak mindent felforgató eljárása ellen. Ezek írhatnak akármily jól, akármily érthetőleg magyarul, a magyar szóképzéshez nem szólhatnak, ehhez nincs szavuk, mert ez az újítók privilegiuma. S ha azt kérdezzük, hogy micsoda alapra építik e jogukat? A tudományra? Azt némi keveset már eddig is láttuk s később még világosabban fogjuk látni, hogy az újításban sok mindenfélét találhatunk, de szoros értelemben vett nyelvtudományt nagyon keveset. Nem marad tehát más hátra, mint a helyes nyelvérzék. Akárhogy vesszük, hanem ha a nyelvérzék a szóképzés alapja, akkor ez csak helyeset alkothat; a mint fo-

nákságokat is foghatni rá, azonnal megszünt alap lenni, s nincs joga többé követelni, még ha helyeset alkot is, hogy higgyünk neki. S ha a nyelvújítás bajnokait nézzük, különösen a zászlóvivőket, mit tudunk róluk? Nem én mondom, Toldy Ferencz, a magyar irodalomtörténet tudós megalapítója mondja, hogy »Helmeczy vakmerő, sőt botránkoztató bátorsággal állott neki a nyelvújításnak, s az ő hatása alatt állva szabály és mérték nélkül Kovacsóczy és Schedel.« Bugátról is azt olvassuk Toldynál, hogy »gyakran vakmerő volt t. i. a műszók alkotásában s a szükségesen is túlment.« E szerint épen a legbuzgóbb újítóknak, minthogy sok rosztat is alkottak, nem lehetett helyes a nyelvérzékük.

Mi alapszik tehát tulajdonképen a neologia? Ha az első értekezés szempontjából mérjük meg: a régi és a népnyelvet tetteg is, bevallottképen is lenézték s csak szemszúrásból emlegették; az etymologia, vagy a mit ők annak neveznek, az alig éri meg a papirost, a mire írva van; az analogiával számtalan esetben visszaéltek; nyelvérzékük csalékony, ingadozó volt. Marad tehát alapnak, a mit kezdettől fogva mondtunk, a mit folyton hangoztatunk: a pusztaság, az önkény.

Az első értekezés, miután megnevezte a forrásokat, a melyekből új szókat állíthatunk elé, áttér »ama törvényekre, a melyek új szók alkotásánál útmutatásul szolgálnak.« Ezek szerinte a következők:

»1) A szabatság, vagy ha jobban tetszik, érthetőség. Ez megköveteli, hogy minden újonnan megállapítandó vagy alkotandó szónak világos, határozott értelme legyen. E nélkül nem tudhatnók, mit akar az író vagy beszélő kifejezni.« (21. l.) Szóról szóra, betűről betűre aláírjuk. Hisz mi is ezt hangoztattuk, midőn minden újonnan alkotandó szóban megköveteltük, hogy »az alapszónak jelentése tiszta, átlátszó, s a képzőnek értelemmódosító ereje érezhető legyen.« (Nyr. IV. 50. l.) Különbség tehát e pontra nézve köztünk csakis szavakban van, lényegében azonban egy véleményen vagyunk. Ha azonban ez elvnek az alkalmazását tekintjük, akkor oly távol állunk egymástól, mint az égnek két sarka. Mi nem csak emlegetjük az érthetőséget, hanem szigorúan

meg is követeljük; a neologia ellenben csak a szónál marad; úgy tesz mint az útmutató: másnak mutogatja, hogy merre kell tartani, de maga nem mozdul. Azaz rosszúl mondtuk, hogy csak a szónál marad; még azt sem teszi, hanem épen az ellenkezőjét; úgy tesz mint a rák, előre néz és hátra megy; sürgeti az érthetőséget és pártfogása alá veszi az érthetetlen-séget. Vagy ki értette először s hányan értik még ma is az ilyféléket: *borlang* (alcohol vini), *görveg* (=görbe üveg-retorta) *surcsésze* (reibschale). Melyik magyar fül, volt legyen bár a legépebb, érezte ki vagy csak sejtette is először a *pamlagban* a kanapét? S e kérdéseket folytathatnók a végtelenségig. A nyelvújítás mindamellet, némelyiküket névszerint megnevezve, a többieket általános elvek leplébe burkolva, ha csak két-három ember is használja, védő szárnya alá fogja s kijelenti, hogy »már rányomta a nemzet a jog bélyegét, s azok ellen az orthologusok hiában berzenkednek.« (Toldy 28. l.) Majd meglátjuk!

»Második törvény a szóalkotásban, folytatja az értekezés, a jó- vagy széphangzás« — Elfogadjuk azon megjegyzéssel, hogy annak nem széphangzás a neve, hanem czélszerűség; s másodszor azon kikötéssel, hogy pl. ezt a szót *báj* ne tartsák szebb hangzásúnak mint *háj*; *borong* ne legyen nekik lágy hangzású, *dorong* pedig kemény; *alkony* andalító, egy más — *kony* pedig undorító; s hogy a *dicsőség* *sugára* ne legyen parasztos, a *dicssugár* pedig kecses.

»A harmadik törvény, következik aztán, a rövidség, mely a mondatot tömötté teszi, de a jó hangzást is előmozdítja.« A mennyi szó, annyi valótlan-ság! Itt is mint az etymológiánál tettük, felszólítjuk az értekezőt, mutassa ki csak egy árva betűvel akármelyik szavahihető nyelvtudós munkájából, hogy a rövidség, vagy a mit a neologusok e szón értenek: a csonkítás, szóapritgatás nem hogy törvény, hanem csak azt, hogy megengedhető, akkor mi is felcsapunk újítónak s még a dics-nél is dicsebb szókkal tesszük tömötté a mondatot s mozdítjuk elé a jóhangzást.

A rövidségnél van említve és védve a *da de* képző is. Mindakét értekezés szerint helyes. Toldy Ferencz azt mondja róla, hogy »a *da de* helyképző mély ismeretével a nyelvnek

készült.« (22. l.) Ez is csak olyan mondás, mint igen sok más hangzik, de nem győz. Lássuk ezt a mély nyelvismeretet! Hogy *da de* helynévképzőt sem a régi sem a népnyelv nem, ismert és nem ismer, azt nem kell bizonyítani. A *da de* kótvasztásának dicsősége Barczafalvi Szabó Dávidot illeti, a ki azt minden határozott funktió nélkül tárgynevek készítésére alkalmazta; pl. *börönde*: koffer, *csoporda*: brigade, *hemzserde* legio, *serde*: svadron, *szabda*: regula, *tanoda*: »kisebb iskola, melyben csak a logikáig tanítanak.« (Milyen röfszámra mért jelentés!) *viárda*: exercitus, *zuhaжда*: parforcejagd. Íme ez az a nyelvismerettel fenéig telt koponya, a melyből a *da de* képző kifakadt. Egyszer megalkotva, ha már megvan, gondolták magukban, hát használjuk fel! S a mint sejtem, a hirhedt *üdvlelde* alapította meg mostani helynévjelentését. Analogiáról, törvényről tehát szó sem volt. Csupán egyszerű ötletnek köszönjük; s ha alkotójának esetleg *szabda* helyett *szabnya* v. *szabra* v. *szabics* jut eszébe, a milyen elmések voltak szófaragóink, hát nagyon könnyen meglehet, hogy most *iroda* helyett *irnya* s *szálloda* helyett talán *szüllics*-ot mondanánk. Most mosolygunk rajtuk, pedig egy hajszállal sem rosszabbak, szikrányival sem fonákabbak amazoknál. Mikor aztán a *da de* egyszer serdülni, izmosodni kezdett, eléállt a gond, hogy valahonnan armálist teremtsenek a számára. Megkezdődött tehát a hajrá. Végre hosszú lótás-futás, keresés-kutatás után nagy nehezen három őst fel tudtak fedezni; ezek: *Torda csárda*, *kaloda*. A Magy. nyelv rendszere legalább s később a N.-Szótár is ezekkel igazolja. Utóbb azonban nyomára jöttek mások a dolognak, kisült, hogy a nemes levél hamis hogy a *csárda* és *kaloda* nem igazi ősök, hanem bevándoroltak; az első valahonnan messziről, Perzsiából a másik pedig az ős Sarmatiából került ide. Ez leverő hír volt a már suhanczczá fejlődött *da de* gyámjaira. S itt következik a harmadik forduló pont a most már daliás *da de*-ra. *Torda* mellé szükséges volt más őseket is felmutatni, annál inkább, mert a levante ellenségei a *Torda* dédöst is kezdték gyanús szemmel nézni, a többi közt kivált azért mert van egy *tvruđu* nevezetű, szintén onnan bevándorlott hasonmása, a honnan a *kaloda*. Nagy nehezen elékerült valahonnan a *Jánosda*. Volt

öröm. Ez már kétségtelen. Hanem ez az öröm is csakhamar oda volt. Erre meg kisütötték, hogy ennek a latin neve *Pons S. Joannis*, tehát ez tulajdonképen anyyi mint *Jánoshida* s testvére a *Kehida*-nak. Tehát ennyi gond, ennyi fáradság mind kárba vesszen? Nem, az nem lehet! Új keresés, új kutatás. S itt kezdődik a negyedik és reméljük, az utolsó fázis. A *kaloda*, *csárda*, *Torda*, *Jánosda* most már eltűntek s az egyik értekezésben árván, egészen egymagán ott áll az *Iván-da*, a másikban pedig *Várda*. Nem volt érkezésünk utána nézni a dolognak, hanem látatlanban is merjük állítani, hogy mindakettő a *Jánosda*-nak édes testvére, hogy tehát az egyik *Ivánhida*, a másik pedig *Várhida*. Ez egy-egy *da* mellé, végire járván már az apró pénz is, mindakét értekezés oda csatolja még mint mellékági rokonságot a *d* helynévképzőt ezekben: *Nádasd*, *Kövesd*, s a második értekezés a *da* *de*-t a *Had-ad*, *Szeg-ed ad* *ed*-jéből magyarázza, a melyekben az *a e* segédhangzók; aztán folytatja: »de e segédhangzó a mily joggal áll a *d* előtt, ép oly joggal állhat utána is.« (Toldy 22. l.) Furesa állítás s még furesább következtetés. Hanem ezt már megszoktuk az újítás etymológiájától, mely a hangokkal úgy dobálózik, mint a gyermekek a labdával, s puhító újja közt úgy változnak tetszése szerint, mint Circe vesszeje alatt az emberek farkasokká, kutyákká, s ha tetszik meg, vissza emberekké. Azt be is kellene bizonyítani, hogy állhat; aztán ha ez be is volna bizonyítva, az állhat-tól az áll-ig még végtelen hosszú az út. A mi pedig ezt az újabban felfödözött *d* képzőt illeti, azt mi ismerjük; csakogy ez nem helynév, hanem deminutiv képző, s világosan érezhető ezekben *kicsi-d*, *apró-d*, *könnyű-d* v. *könnyed*-(én), *rövid* stb. A deminutiv képzők tudva levőleg nem változtatnak a szónak a jelentésén; s értelmi tekintetben nincs semmi különbség a képző, vagy képzőtelen szó között: pl. *könnyen* v. *könnyedén*, *eleink* v. *elődink*; azért legtöbbszörte mind a két a képzős vagy képzőtelen alak egymás mellett v. egymás helyett váltakozva is állhat. Így mi nekünk magyaroknak a képzős *rövid* csak oly mértékben »leicht«, mint a székelyeknek az ő *röv* szavuk. S mit tapasztalunk a *d* képzős helynevekben? Ugyanazt a jelenséget, a melyről most szólottunk: képzővel és képző nélkül egyként használá-

tosak, pl. *Aszó Aszód, Bag Bagd, Disznós Dísznósd, Kö-Köd, Kék Kéked, Nádas Nádasd, Orom Orond, Telek Telegd,* stb. stb.

A *da de* igazolására és megmentésére kitalált ez utolsó, különben sem bizonyító argumentum is tehát oda költözött, a hol ősei, a *Torda s kaloda* nyugszanak. A békítő sír enyhe takarja porát!

A mondottak után a második felolvasásról alig van valami szólani valóm. Kezdődik egy hymnuszfélével a neologióra, nyomban következik rá egy kis captatio benevolentiae-féle, s végződik az első alinea egy oldalvágással a két legutóbbi nyelvtudományi pályamunkára, hogy miként mertek azok is a neologia félszégei ellen kitámadni. Csodálkozni kezd azután a t. értekező azon a vakmerőségen, hogy a Nyelvőr szerkesztője azt merte állítani, hogy az *olvasasz keresesz-féle* alakok használata ki nem mutatható sem a régi irodalomból sem a népnyelvből; azután hevesen megtámadja a nyelvjavítást egy a tavali Nyelvőrben megjelent bírálat miatt. Minderre nincs mit felelnem. A mi az illető bírálot illeti, a kit a támadás tulajdonkép ért, az úgy is megfelelt már. A második szakasz azon elveket sorolja fel, melyeket a nyelvjavítás felállított, de csak beszél róluk, de meg nem czáfolja; hacsak az olyanokat czáfolatnak nem vesszük, mint ezek: »minthogy a *zár* ige mellett van *zár* főnév is, Bajza helyesen mondhatta és mondta is: »föd koszorúit gyászlep takarja;« vagy a milyen az, hogy a *ma me* képző helyessége mellett a *szalma* is tanúskodik (21. l.). A harmadik szakasz pedig tudtunkra adja, hogy ha berzenkedünk is, de azért a nyelvújítás diadala csonkítatlan marad; s habár a *pamlag* szó felette rossz, de azért magyar nő nem fog többé *ka na p é ra* ülni. Erre sincs mit felelnünk; legfőljebb azt, hogy ha a magyar nőnek más szíve vágya nincs, isten neki, miattunk bátran ülhet *p a m l a g r a*.

Magyar Tudományos Akadémia
K. 10344 1952 sz.